

Л 2005

8533 14

Пернебай
Дүйсенбин

**БАЛГЕЗЕК
ЕРТЕГІЛЕР ЕЛІНДЕ**

Пернебай Дүйсенбин
**ЕЛГЕЗЕК
ЕРТЕГІЛЕР ЕЛІНДЕ**

Астана · 2004

821.512.122-93

ББК 84 Қаз 7-4

Д 87

Дүйсенбин П.

Д 87 Елгезек ертегілер елінде. — Астана: “Балалар әдебиеті” баспасы.
— 2004. 133 бет.

ISBN 9965-650-19-5

Жинаққа автордың таңдамалы әңгімелері мен ертегілері енгізіліп отыр. Тәтті балалық шақ қиялымен ғажайып суреттелген оқиғалар жетісі қызықты әрі тартымды. Ауыл өмірі мен қала өмірі аралас берілген. Балалық бал дәуреннің уызы таңдайдан кетпеген балақандар да, ересек оқырмандар да ден қойып, көңіл бөліп оқи алатын дүниелер баршылық.

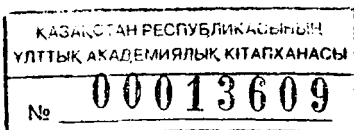
К 4803250205-000
480(05)-04

ББК 84 Қаз 7-4

ISBN 9965-650-19-5

© Дүйсенбин П., 2004

© “Балалар әдебиеті” баспасы, 2004

АЯҚТАЛМАҒАН АҢЫЗ НЕМЕСЕ АЛДАРКӨСЕ ТУРАЛЫ ХИКАЯНЫҢ ЖАЛҒАСЫ

Босағасын аттаған бөгде жанға бір жұтым су татырмай, нәр сыздырмай шығаратын, айдай әлемге аты жайылған Шығайбайды Алдар Көсе жер соқтырып кетті...

Өрісте қаптаған қалың қойының соңында жүрген Шығайбай бүгінгі түні үйінде болған жайды есіне алғанда, ызадан жарылып, өліп кете жаздады. Ет орнына ескі етігінің сірісін жегені, май орнына сиырдың жас жапасын асап алғаны ойына оралғанда, лақ еткізіп құсып жіберді. Бәрінен де арқасына аяздай батқаны — сүйікті атынан біржола айырылғаны болды. Өмірінде сырт кісіге суыртпақ жіп ұстатып көрмеген Шықбермес Шығайбай өзінің Алдар алдында жас баладай алдануының сырын көпке дейін түсіне алмай, шақшадай басы шарадай болды. Қабағы қара түндей түйіліп, түнеріп кетті. “Құдайым-ау, мені қандай тажалға жолықтырдың?” — деп ішінен еріксіз күйзеле күбірлеп қойды. “Тіпті жалғыз күлшені де бұйыртпағаны қорлық болды ғой бәрінен,” — деп Алдарды жеті ата жеке суына жеткізе қарғап-сіледі.

Аш қасқырдай ұлыған іші қарнының қатты ашқандығынан хабар бергендей. Анау көк балаусаға бас қойып, рақатқа кенелген қалың қойға көзі түскенде,

аш көз қызғаныштың тікенді тырнағы ішін тырнап-тырнап алды. Көзіне қан толып кеткендей. Қасындағы шоңғал тасқа құтырына ойнақ салған қос текешікті тобылғы таяқпен жіберіп ұрды да, қойтасқа сылқ етіп отыра кетті.

Мынау кең дүние көз алдында бір уыс болып тарылып сала берді...

Кешке ауылға тақана бергенде, алдынан ойбайлап бәйбішесі шықты.

— Құрған ғана, қу қақпас-ау, Бізбикені әлгі қу аяққа көзің қалай қиды? Бұл дүниеде сендей адам болар ма? Құдайым-ау, ортамыздағы жалғыз баланы шырылда-тып, сайда саны жоқ, күмда ізі жоқ алаяққа бере салуға қалай ғана дәтің барды?

Шығайбай қой шетінде қаққан қазықтай қалшыып қатты да қалды. Өз құлағына өзі сенбеді. Бәйбішесінің сүнқылдаған үнінің аяғын тындамастан бар даусымен баж етіп:

— Иттің ғана баласы, мен бізді бер деп едім ғой, не айтып тұрсың, ойбай? — деп жер тырмалап отыра кетті.

— Алжыған неме-ау, алыстан айқайлап: “Берсең беріп құтыл сол бәледен” — деген өзің емес пе!

— Қу шұнақ құдай-ау, о заманда бұ заман бұралқы иттей кезбеге қыз бере салатын мені есуас деп пе едің-ей, сен?

Шығайбай қайнап кетті. Тобылғы таяқ басына барып таңқ еткенде, ол шалқасынан түсті. Айқай шыққаннан үй артына тасаланған тоқалы қожасының кәрінен қорқып, іргедегі топ шеңгелдің түбіне барып тығылып қалған-ды. Шығайбай талықсып жатқан бәйбішесінің бүйірінен ыңқ еткізіп бір тепті де, сылқ етіп отыра кетті. Еңк-еңк етіп, әйелдерше дауыс айтып жылады.

Қора аузында топталған қойлар қожасының мына қылығына таңданғандай, бәрі оған аңтарыла қарап қалған-ды...

Шықбермес Шығайбай құла жорғасын тайпалатып келе жатты. Көкейіне түйген ойы біреу-ақ. Ол — өзін қу тақырға отырғызып кеткен Алдардың үстінен Алаша ханға арыз айтып, есесін алып, кек қайтару. Бір ашуын бойына жиып, жауар күндей түйіліп, тістеніп алған. Тісін шақұр-шұқыр еткізіп, қалай қайрағанын өзі де аңғармай қалды.

Күн ыстық еді. Сараң байдың аты да, өзі де шөлге бой алдырайын деді.

Жалғыз аяқ соқпақ сайға құлады. Оның табанымен жылтырап ағып жатқан жылғаның басы әудем жерде екен. Бұлақ басында, үй орнындай дөп-дөңгелек жерге, өскен жап-жасыл бояқтай көк шалғын ерекше құлпырып, бөлекше көз тартады. Өзі де, аты да бұлаққа келе бас қойды. Суды сыңғытып ішіп жатыр.

Шығайбай көк шалғынға бауырын төсеп жата кетті. Салқын су, салқын ауа, жасыл шөптің хош иісі тал бойын маужыратып, ұйқыға әкете берген...

***

Құлан мен Түлен екеуі тұла денесін көтере алмай биік жартас қуысындағы уақытша мекенінде үш күн жатты. Көк ала торғайдай болған денелері күп болып ісіп кеткен еді.

Осыдан үш күн бұрын Алдар Көсемен болған шайқасты естеріне түсірсе, төбе шаштары тік тұрады. Он екі өрім бұзау тіс қамшы мен ұзын сойылдың сойқан

соққысы естерінен еш кетер емес. Бұл күндері ұйқыдан талай рет шыңғыра айқайлап, шошына оянулары тым жиілеп, түн ұйқылары төрт бөлінетін болған. Жығылғанға-жұдырық дегендей, сол шайқас болған күннің кешінде от мүйізді, жылан құйрықты, жолбарыс тісті, арыстан басты Ібіліс келіп, қос шайтанды шапалақтан шарт еткізіп, жалпысынан түсірген. Айыр тырнағымен мойындарынан қылғындырып алып, қаһар төге сөйледі:

— Құдайдың қаһарына шалынған қос малғұн, ел аман, жұрт тынышта бар қасиеттеріңнен жұрдай болып, жүрістерің мынау. Екеуінде жұртыңа көрінер не бет қалды?! Бір адамды алуға шамаларың келмесе, несіне шайтан болып жүрсіндер?!

— Тақсыр-ау, көп адамды алдадық. Бірақ Алдар деген бәлеге жолыққалы жолымыз болмай қойды, — деп Құлан қырылдаған күйі мәймөңкелеп сөйлей беріп еді, долданып алған Ібіліс оның сөзін аяқтатпай ақырып жіберді. Қос мүйізінен жарқ ете қалған жалын от жықпыл жартастың қуыс-қуысын жұмбақ түсті сәулемен алаулатып, долыра жалап өтті.

Құлан мен Түлен қылқынып өлуге шақ қалды. Ібілістің темір қысқаштай тарылып бара жатқан саусақтары сәт санап сығымдағанда, жандары мұрнынның ұшына келді.

— Алдардың арқаларыңа мініп, жауыр қылғанын кештім. Ат басындай алтыннан айырылып, алданғандарыңды кештім. Тіл-ауызды үйірген қымыз бен қазыдан, жал мен жаядан мақұрым қалғандарыңды кештім. Ал тіл астарына салып берген сиқыр теңгеден қара басып айырылғандарыңды қалай кешпекпін?! — ақырып жіберіп, қос тізесімен жерде жатқан екеуін нығырлап

жібергенде, төс сүйектері күтір-күтір етіп, сынып кеткен тәрізді болды. Көздерінен жастары ытып-ытып кетті. Жан ұшыра шар еткен екеуінің ащы айқайы шыққанда, онымен жарыса дыр етіп қатты естілген бөлекше үнді бір дыбыс Ібілістің өзін селк еткізді. Селк ете қалған Ібіліс арт жаққа жалт бұрылғанда, мұрнына жағымсыз, жидіген күлімсі иіс келді.

Ібіліс тізесіне шоқ тигендей, орнынан шорши атып тұрды да, тыжырына:

— Ой, пәдіріңе нәлет, өңкей найсап, қылықтарын!

Бірақ даусы бұрынғыдан жұмсарған тәрізді.

Құлан мен Түлен есеңгіреген қалыптарымен орындарынан тұрып, оған жалтақ-жалтақ қараған күйі, артқа шегіншектей берді.

— Тоқта! — деп Ібіліс қайта ақырып жіберді. — Тіл астына салатын сиқыр теңгені Алдардан қашан қайтып алмайынша, шайтан елінің шекарасына тұяқ тигіземін деген ой қаперлеріңе кірмесін! Түсіндіңдер ме?

Екеуі қосарлана:

— Иә, түсіндік, — деп дірілдей үн қатты.

— Сиқыр теңгені қашан қолдарыңа түсіргенше, адам көзіне көрініп жүретін қалыптарыңда қала беретіндерінді өздерің де білесіңдер. Менің далаға шашып жүрген басы артық сиқыр теңгем жоқ сендерге беретін, — деді де көзден ғайып болды.

Құлан мен Түлен екеуінің еңіреп жылап қала беруден басқа шарасы да қалған жоқ еді.

Содан олар жартастағы қуыста үш күн жатты. Алдардан қайткен күнде де кек алудың, сиқыр теңгені қолға түсірудің неше түрлі айласын ойлап, сан алуан қиялға берілді. Бұл аралықта арқа-бастарының ісігі де

қайтып, оңалуға бет алған-ды. Өздері де шөлден әбден қаталап, қарындары да қатты ашты.

Құлан мен Түлен сол күні жартастағы мекенінен жайлап шығып, өздері су ішіп жүрген бұлақ басына қарай беттеген. Оған тақанып келгенде, екеуі ауыздарын ашып тұрып қалды. Әлдекім көк шалғында шалжия құлап, ұйқыны соғып жатыр. Олар бір бүйірлей жатқан адамның жүзін барлай қарады, бұғағы білеуленіп, майы жылтырап бетіне шыққан бітік көз біреу екен. Иегіне шыққан селдір сақалы ұйпа-тұйпа болып, көзге көріксіз көрінеді.

Жылға жиегінде жайылып жүрген құла жорға аяқ астынан пайда болған екеуіне аңтарыла қарап, аз тұрды да, қайтадан бидайыққа бас қойды.

Құлан мен Түлен бірінің бүйірінен бірі түртіп қалды, көздері шырадай жанды. Ат қанжығасындағы семіз қазының, тәтті нанның иісі мұрындарын жарып барады. Сілекейлері шұбырып қоя берді. Құла ат адамға үйірсек екен. Мысық табандап, бұқпантайлап, қасына сақ келген екеуіне оғаш мінез танытқан жоқ.

Аяқ астынан шыққан ащы айқайдан екеуі шошып кетті. Құла ат басын көтерді де қойды.

— Атаңа нәлет, Алдар! Көлшемді бер деймін, көне, күлшемді бер!

Екеуі шөп арасынан аспанға қарай ереуілдесе ербеңдескен адам қолын көрді. Ауаны қармап, әлденені ұстай алмай аласұрып жүр. Құлан Түленге сыбыр ете қалып:

— Е, бұл да Алдардың алдауына түскен сабаз ғой, — деді.

— Алдағанда да қан қақсатып алдаған. Тіпті ұйқыда жатса да, Алдар қудың бұған тыныштық бермеуін қарай гөр, — деп басын шайқады Түлен.

— Ойбай-ау, өзімізді қандай қылып еді!? Көкала торғайдай қылған жоқ па?! — деді Құлан қиналған қалыпта.

— Не істейміз енді? — деді Түлен Құланға аңтарыла қарп.

— Не істейміз деген де сөз бола ма екен? Қарнымыз ашты ма? Ашты. Мына қазы мен нанды алып, оңаша апарып жейміз, — деді Құлан.

Түлен де шыдамсызданып тұр екен, дереу қоржынды қанжығадан шешіп алды. Құлан оның аузын ашты да, сары алтындай болып көз жауын алған майлы қазы мен иісі бұрқыраған таба нанды алды. Содан соң екеуі бұлақ маңынан асыға басып, оңаша тұсқа ұзады. Сөйтті де топ шеңгелдің түбіне отырып, сылқия тойды.

Әлден уақытта тымық ауаны басына көтере ойбайлап, жылауға шақ қалған ащы дауыс құлақтарына жетті. Екеуі селк ете қалып, орындарынан атып-атып тұрысты.

— Атаңа мың бір нәлет Алдар, көгермей көктей солғыр, Алдар! Үйді қойып енді қу медиен далада да аңысымды андуын қоймағаның ба?! Ә, қу құдай, қу шұнақ болғыр, қу құдай! Құтқарсаңшы мені мына тажалдан!

Құлан мен Түлен ат үстінде ойбайын салып келе жатқан адамға аңтарыла қарап, оның жолын тосып тұрды. Шығайбай да алыстан көрінген қос қараға ат басын бұра берген. Екеуі бір-біріне қулана жымың етіп, ішің білсін дегендей ым қағысты. Жат жолаушының алдынан шығып, моп-момақан пішінде жол тосып тұрды.

Шығайбай жақындай келе мүсәпір бейнедегі екеуге барлай қарап, сәл өктемдеу үнмен:

— Ей, қу далада қаңғып жүрген қай жалаңаяқ-сыңдар? — деді. Әлгіндегі ойбайын ұмытып, ат үстімен мардымси сөйлеп, тәкаппарлана шіреніп қойды.

— Е, байеке, “Басқа түссе баспақшыл” деген емес пе, қай еріккеннен жүрміз дейсіз. Алдар деген қу қан қақсатып, сан соқтырып кетті. Содан кек алғалы жолға шыққан бетіміз еді. Әлгінде ғана алыстан шыққан ащы айқайды естіп, кідірістеген едік. Сайдан сіз шықтыңыз. Жөн сұрасайық, әрі ащы айқайына қарағанда жаны қиналып жүрген жан ғой деп мына Түлен ініміз екеуміз сіздің жолыңызды тосып едік, — деді Құлан мүләйім ажармен.

Шығайбай атынан домалап түсті. Екі көзі шырадай жанып, екеуінің қасына елпелектей, емпеңдеп жетті.

— Ол алаяқ сендерді де сорлатып кетіп пе еді?! Айналайын-ау, іздегенге сұраған дегендей жолым болайын деп тұр екен, ендеше. Жүріңдер онда тезірек, сол сұрқияны тауып алып, қол-аяғын байлап, ханға апарып берейік, — деп өз басының Алдардан көрген теперіштерін жіпке тізгендей сарнатып айтып берді. Құлан мен Түлен де кенде қалмай, өз бастарынан өткендерін ашына айтысты. Бірақ екеуі оған бар шындықты ақтарса да, өздерінің адам пішінді шайтан екендерін айтпай, ішке бүгіп қалды.

Үшеуі ұзақ жүрді. Жалғыз аяқ соқпақ ұшы-қиыры жоқ кең даланы қақ жарып, жыландай ирелеңдеп әлі кетіп бара жатыр.

Құлан мен Түленді Шығайбайдың май жайлы айтқан мылжың әңгімесі жалықтырып жіберді. Арқандаулы аттай, қайта айналып Алдар жеп кеткен қазысы мен майын, өз қолынан ажал тапқан қасқа атын сөз арасына қыстыра береді. Жиі-жиі кіжініп-кіжініп екілене, елере сөйлейді.

— Осыдан ғана қолыма түссе, тірідей шайнар едім! — деп тобылғы сапты қамшысымен қонышының сыртынан ұрып-ұрып алады.

Кеш батып, көз байлана бастады. Үшеуі ұзақ жолдан қалжырап, шаршап қалған-ды. Бір жұмырша төбеге тақана бергенде жалғыз аяқ сүрлеу үшке айырылды. Барлығы абдырап, тосылып қалды. Шығайбай серіктеріне қарап:

— Ал қайсысына түскеніміз дұрыс, ақыл беріндер, — деді. Олар абдырған халде бас шайқасты. Шығайбай да дал болды. Ешқайсысы бұрын бұл жақта болып көрмеген екен. Ымырт қоюланған соң бағанадан мaldанып, сүрлеудегі бағдар болып келген аттың ізі қай бағытқа кеткенін ажырата алмай қалып еді.

— Сол алаяқты ұзынқұлақ біреуден естігенімде осы Алаша хан ауылы маңында деп еді. Бірақ ханды да қара жерге отырғызып кеткенге ұқсайды. Содан бері өзі де көрінбей, құрдымға кетіпті деп жүр ғой, — деп Шығайбай бұлдыр әңгіменің, белгісіз әңгіменің ұшын шығарып қойды.

Олар жол айырығындағы жатқан жалпақ тастың үстіне келіп, абдыраған халде тізіле отырысты. Үшеуі әрі ақылдасып, бері ақылдасып, тоқтам қылған ақылы — бүгін осында түнеу болды. Тіпті түнде түс көрсе, таңертең жорысатын да болып келісті.

Шығайбай атын тұсап әрі арқандап, оның ұшын аяғына байлады. Сөйтіп ұйықтауға ыңғайлана бергенді. Жолдан шаршап, қажып келген екі серігі де бастары жерге тиісімен қор ете қалды.

Таңертең Түлен үрейленген үнмен тұр-тұрлап, жатқан екеуін түртіп оятты. Шығайбай орнынан шошып тұрды да:

— Ат аман ба? — деп көзін уқалап, айналасына алақтай қарады. Аты жайылып тұр екен. “Уһ” деп демін

алған Шығайбай Түленнің үрей алған жүзіне көз салды. Құлан орнынан атып тұрған күйі жалпақ тасқа тесіле қарап қалыпты. Тастың бетіне біреу аймандай қып ақ бояумен әлденені жазып кетіпті. Бірақ ішкі түйсіктері мұның тегін еместігін сездіргендей. Тұрғандардың ешқайсысы да әліпті таяқ деп білмейді екен. Сұрау толы көздерімен бір-біріне аңырая қарасты. Осы сәтте құла жорға елең етіп, оқыранып, құлағын тігіп тұра қалды.

Әудем жерде торы атты, ақ сәлделі біреу бұларға қарай бет түзеп келеді екен. Шығайбай алға сытылып шыға берді де:

— Уа, молдеке, жол болсын! — деп дауыстап сәлем берді.

— Е, әлей болсын!

Оның дауысы зор, үнді екен.

— Қайдан келесіз, молдеке?

— Елден келеміз.

— Қайда барасыз?

— Ханға барамыз.

— Шаруаңыз не?

— Е, айтпа, шырақтарым. Алдар деген арбаушы иттің тіліне еремін деп, қатынымды өлтіріп алдым. Соны Алаша ханға барып айтып, жазалаттырмақпын.

Осы сөзді айтқанда молданың күрең жүзі түтігіп, өңі өрт сөндіргендей болып кетті.

— Қалай өлтіріп алып жүрсіз? — деп үшеуі жамырай сұрасты.

— Ойбай, айтпандар, адамды қара басайын десе, бір-ақ сәтте екен, — деп қойнынан ұзынша, көп тесігі бар түтікшені суырып алды. Олар молданың қолында жалт-жүлт еткен түтікшеге таңдана қарады. Бірақ мұның

әйелдің өліміне қандай қатысы бар екендігіне бас жеткізе алмай тұрды.

— Бірде Алдардан осы түтікті қасиеті көп деген соң қол басындай алтынға сатып алып едім. Себебі алдында ол өз әйелін менің көзімше бауыздап өлтірді де, сәлден кейін басына тұрып алып, мына сыбызғыны ойнатып, тірілтіп алған. Содан мен де осы кереметті көрші байға көрсетейін деп, оны үйге қонаққа шақырдым. Алдындағы келісім бойынша, ол келгенде әйелім төсектен тұрмай жата берді. Мен ашуланған болып бардым да, әйелімді пышақпен қыл тамақтан орып жібердім. Ол қорқырады да қалды. “Ашуым” басылған соң, бас жағына отыра қалып, сыбызғыны сұңқылдатып әрі ойнаттым, бері ойнаттым. Бірақ сорлы әйелім қыбыр етіп, қимылдаған жоқ. Сөйтіп мына Зәкіржан ағаларыңды құдайдың қос қолдап тұрып қақ төбеден ұрғаны ғой, — деп кеңілдеп жылап жіберді. Үшеуі жабылып, молданы әрең жұбатты. Көңіл айтып, қайырлы болсын десті. Ол солығын әрең басып, көзінің жасын сүртті.

Молда үшеуінің шаруа, сапар жайын білгенде, төбесі көкке екі-ақ елі жетпей қалды.

— “Жолы болар жігіттің жеңгесі шығар алдынан” дегендей, онда жолымыз оңғарылғалы тұр екен, бауырларым. Келіндерші бері, құшақтасып көрісіп, шын ниетпен танысайық, — деп үшеуін бауырына қысты. Тіпті ажарланып, алғашқы қайғысын да ұмытып кетті.

— Алдарың қанша қу болса да, бәрімізді алдай алмас. Әйтеуір қолға түссе, ит терісін басына қаптап, аяусыз кек аламыз, — деп жүзі бөлекше ажарланып, үні мүлдем зорайып шықты. Көзінде ызаның ызғарлы ұшқыны ойнап тұрды.

Бір уақытта Түлен тұрды да:

— Зәке, сіздің жолыққаныңыз мұндай жақсы болар ма?! Бағанадан бері үшеуміздің басымыз қатып, мына жалпақ тастағы жазуды оқи алмай тұрғанымыз.

Молда тастағы жазуды оқығанда, көзі ұясынан атыздай болып шығып кетті.

— “Оңға жүрсең, опақ боласың, солға жүрсең, сопақ боласың, ортамен жүрсең, шатақ болады. Сәлеммен Алдар” — деп дауыстап жіберді де, Зәкіржан молда сылқ етіп отыра кетті. Шығайбай шыңғырып жібере жаздады. Құлан мен Түлен аз-кем уақыт таңданғандай халде тұрып, өздеріне өздері тез келді.

— Ойпырым-ай, бұл жауыз тіпті жүрер жолды да торып дамыл бермегені ме, — деп Шығайбай қамшысына сүйенген күйі сылқ етіп отыра кетті. Түлен Құланды түртіп қалып, сыбырлап:

— Мынауыңның жүні жығылып қалды ғой, бірдеме деп демеп жібермесең болмас, — деді.

Құлан даусын қырнап жөткірініп алды да:

— Байеке, мұңаймаңыз, тек бірлігіміз ірімесін, істің сәті түсейін деп тұрғанда, ұнжырғамызды түсіргеніміз мүлдем жарамайды, — деп сыпайы сөйледі.

Шығайбай басын көтеріп алып:

— О, не дегенің, Құланжан-ау, әшейін кес-кестеп алдан орай берген соң, айтып жатқан пендешілік далбас қой, — деп ақтала сөйледі де, сөзін жалғап:

— Сонда ол сүрқияны қайдан табамыз? Кәпірдің мына бір сөзінен шошығандайсың! Тегі қылар айла-амалыңды аяғынан тұсағандай. Ырымға жаман екен, — деп таусыла тіл қатты.

Зәкіржан молда көңіл жұбатарлық үнмен:

— Адамды адастырудың алуан айласын жасайтын жанның айтқан сөзіне де, жазған сөзіне де сене беруге болмайды, байеке. Менің көңілім осы ортаңғы жолды қалап тұр. “Шешінген судан тайынбас” дегендей, қандай шатағы болса да өз мойныммен көтеруге дайынмын, — деп өз байлауын айтты.

Шығайбай алғашқы қосылған екі серігіне қарағанда, соңғы қосылған жолаушыны іші біртүрлі жылы көріп қалды. Әрі өзі хат таниды екен. Осыларды ойға түйген Шығайбай қуанып кетті де:

— Нар тәуекел, мен де сізбен біргемін, — деп атына қарай аяңдады.

Құлан мен Түлен дағдарып тұрған. Екеуі де іштерінен мына екі адамның бірыңғай ырымшыл қылықтарын ұнатпай, көңілдері сәл-пәл секем алып қалды. Егер Алдарды қолға түсіріп, қинауға салғанда, жаны алқымға келген ол мына бай мен молдаға бұлардың шайтан екенін айтып қойса не болмақ?

— Астапыралла-ай! “Қарға қарғаның көзін шоқымайды” демекші, адамдар бір-біріне қанша жауықса да, жеме-жемге келгенде Алдарды жақтап, тайқып шыға келмесіне кім кепіл? Онда тіл астына тығатын сиқыр теңгені мәңгілікке жоқ дей бер. Жоқ, болмайды. Біз бұлардан бөлініп, өзге жолмен кетуіміз керек. Алда көрер қызықты әркім өз пешенесінен көрсін” — деп екеуі де іштей ой түйіп тұрып еді. Қос шайтан бір-біріне барлай көз салғанда, ішкі сырларын бірден айтпай-ақ ұғысты.

Жасы үлкен Құлан шешімін кесіп бір-ақ айтты.

— Алдардың айласына найза болмайтыны рас. Ол қай жолдан кездесе де, оның бізді күтіп тұрған аялы

алақаны жоқ. Осы тұрған барлығымыздың жауымыз — біреу, мақсатымыз да — біреу. Ол — Алдардан кек алу. Ендеше осы үш айыр соқпақты нар тәуекел деп сүзе, тінте қарауымыз орынды. Мең соқпақтың сол қанатына түсейін, мына Түлен оң қанатына түссін. Сонда орынды болады ғой деп ойлаймын. Біреуімен ғана жүрсек, қапы қалармыз, — деді.

Олардың барлығы да Құланның ойын құптады. Қолға түскен Алдарды арқанға байлап, қайсысы болса да Алаша ханға апаруға бітім қылысты. Содан соң олар бір-бірімен қоштасты да, үш бөлініп жолға шықты. Құлан мен Түлен екеуіне қызғаныш ете ұзақ қарап тұрып қалды.

***

Ат артына мінгізген Бізбикені Алдар үйге әкелгенде, біраздан бері қоныстас болып кеткен Жиренше мен Қарашаш қатты қуанды.

— Құсың құтты болсын, Алдаржан! Босағаларыңнан бақ кетпесін! — деп Қарашаш Бізбикенің алдынан шашу шашып, аттан түсірді. Үйге кіргізіп, босаға аттарда ақ тілек айтып, отқа май құйғыздырды. Осыдан біраз бұрын Алдардың шешесі қайтыс болған-ды. Содан от басында жеке дара состиып қалған Алдарды Жиренше қасына қоярда-қоймай көшіріп алған болатын.

— Жүрісің көп адамсың. Жалғыз жүріп күнің өте ме, қасыма көшіп кел. Қара серік кімге де болса керек, — деп орынды тілек айтқан.

Қарашаш пен Жиренше бұрын Алдарды сырт естіп жүретін. Оның көп істеріне қатты риза болысып, айыз-

дары қанып отыратын. Әсіресе өздеріне тізесін көп батырған Алаша ханның өткен жылы ат басындай алтынын алып, онымен қоймай, қызына қоса үйленген оқиғасы тұсында тіптен жақсы көріп кеткен еді. Сырттан болса да абырой тілеп, ізгі ниет танытып отырғанды.

Хан қызының қара сирақ кедейді менсінбей, көптен бері қыңыр мінез танытып жүргендігі Жиренше мен Қарашаштың қабырғасына кәдімгідей-ақ батып жүрген. Әсіресе Алдардың момын шешесін ол жоқта тілдеп, тіпті басына әңгір таяқ ойнатады екен деген жағымсыз, жат хабарды ұзын құлақтан естіген еді. Тіпті соның артынша оның шешесінің құса болып, қатты қападан ауруға бой алдырыпты деген суық хабар да құлақтарына жеткен.

Соның артынша Алдар хан қызымен ажырасыпты дегенді естігенде, Жиренше мен Қарашаш оның бұл ісін күп көрген-ді.

Екеуінің Алдарды тіпті жақын тартып, шын бауырлардай туыс болып кетуінің өзге де тосын себебі бар еді. Осыдан бір ай бұрын Жиренше Алдардан оңбай алданған. Ақ көңіл, ала көйлек Жиренше Алдардың үйде ұмыт қалған алдауыш таяғымды әкелемін деп, мұның атына мініп кеткенін, әрі құлайын деп тұрған моланы сүйетіп қойғанын айтып, көзінен жас аққанша күлуші еді. Және де сол оқиғаны қызыққа құмар қалың жұртқа өзі жария етіп болған.

Ертеңіне Алдар шуақ көңілмен:

— Жиренше аға, атыңызды алдап мініп, қисық моланы сүйетіп кеткен қылығыма кешірім сұраймын. Атыңызға, данқыңызға сыртыңыздан қанық едім. Бірақ жүздеспеген соң, тілдеспеген соң, білісе бермейді екенбіз. Қара халыққа, момын қауымға, адал жанға қиянат

етпеспін деп Алдан әкеме берген сертім бар еді. Қиянатшыл, қыңыр топқа сермеп жүрген таяғымның ұшы сізге тиіп кеткенін кеш білдім. Жолда жолыққан бір жарлы менің астымдағы атты бірден танып: “Ағасы-ау, астыңыздағы ат Жиренше ағаныкі ғой. Шешеннің өзі қайда, аман жүр ме?” — дегені. Сонда барып санымды бір-ақ соққаным бар емес пе. Бірақ мен де пендемін ғой, егес тілеген жаннан есе алмасам, ішкен асым бойыма тарамаушы еді. Сондай бір түрт шайтан мені кері беттетпей, үйге алып келді. Алайда көкейі құрығырда ызындаған мазасыз ой түнімен тыныштық бермей, өз ағаны алдағаным ақымақтық емес пе деп қатты азаптандым. Сонымен не керек, өз алдыңызға бас иіп келіп отырған жайым бар. Қандай жаза болса да мойныммен көтеруге әзірмін, — деп Жиреншенің аяғына жығылды.

Жиренше Алдардың есті қылығына барынша ризашылық етті. Қарашаш та сүйкімді жүзді жігіт ағасының мына мойындауына тым риза болып:

— Қайным-ау, “Алдыңа келсе атаңның құнын кеш” деген емес пе. Оның еш айыбы жоқ. Қайта бәрін бүлдіріп жүрген Жиренше ағаңның өзі. “Алдар дегенің шын алдағыш болса, мені бір алдап көрсінші”, — деп өзеуреп қоймаған өзі. Мұның өзіне де сол керек, — деп сыпайы ғана сылқ-сылқ күліп, сары қымызды сапырып отырғандарға ұсынған.

Бізбике жұпыны үйге аяғын сақ басып, тартқыншақтай енді. Шығайбай байдың қызы екенін жаңа сырттан сұрап, біліп алған Қарашаш оған есті, жылы шыраймен:

— Қалқам, алғаш аттаған алтын босаған құтты болсын! Бақытыңның алтын кілті енді өз қолыңда, қарғым! Бір-біріңді қадірменді қонақтай сыйлай біліңдер.

Жоқ болса — жерінбесең, бар болса — керілмесен, өмірің берекелі болады, — деп тілек айтты.

Жиренше мен Қарашаш ауылды шақырып, шағын той жасады. Осы бір қызықты думанды Жиреншенің өзі басқарып, келген-кеткен қонақтардың көңілінен шығып отырды.

Той болған күннің ертеңіне Алдарға Алаша ханнан шапқыншылар келді. Келгендер ханның қандай шаруамен шақыртқанын ашып айта алмады. Тек дігірлеп, зығыр егіп, оны жүрде-жүрдің астына алды. Нөкерлердің ызбарлы жүздерінен сескеніп қалған Бізбике, Қарашаш, Жиреншелер үрей толы жүзбен Алдарға қарасты. Бірақ оның өңінде сасқан жанның сиқы жоқ, қайта қос жанары гүл жайнап, тіптен шырайланып алғандай.

Қаумалаған қалың нөкер оны қоршауға алып, әкете барды.

Алаша хан Алдарды ақырып қарсы алды. Көзі шатынап, қолындағы аса таяғымен жерді қойып-қойып қалып:

— Сен неме, менің қызымды қорлап, аяқ асты ететіндей қандай әулие едің. Бұл қай басынғаның, қай мазағың?! — деді. Ол хан айқайынан сасқан жоқ. Қасқайып тұрып қарсы жауап етті.

— Алдияр, анығына жетпей ақырғаныңыз әбүйір өпермейтінін менен жақсы білесіз. Қызыңыздың алдында әдептен артық қылық жасасам, мынау талша мойнымды қылша қырқыңыз, — деп кеудесіне қос қолын қойып, иіліп, сыпайы тәжім етті.

— Е, сонда қалай болғаны? — деп Алаша хан жұмсарып қалды.

— Алдияр, мен де кінәсізбін деп сүттен ақ, судан таза болғаным жараспас, бірақ менің ойлағаным —

сіздің абыройыңыз бен даңқыңыз. Сіздің сарайдың қазынасы ортаймасын деп күндіз-түні шарқ ұрып, арқа етім арша, борбай етіп борша болған еңбегімді қызыңыз түсінбеді. Ат арылтып, тон тоздырып, үйіңе келгенде жас жарың қабағыңа қарап, жылы шырай танытқан да бір абзал екен. Әттең не керек, көкейді тескен көп арман орындалмай қор болып жүр ғой, — деп Алдар ауыр күрсінгенде, көзінің жасы ытып кетті.

Айбарлы Алаша алдындағы жанның мына сөзін естіп, тіптен жұмсарып қалды.

— Жарқыным-ау, айтсаңшы енді ынтықтырмай. Айтқан сөздеріңнің мәнін ұқпадым ғой. Айтып тұрғаның қай қазына? — деп тағынан түсіп, Алдардың қасына келді. Сұқ саусағымен белгі етіп, есік алдындағы екі жасауылды сыртқа шығарып жіберді.

— Жарқыным, сырыңды ашшы енді, — деп хан Алдардың арқасына алақанын салды.

Ол ханға сыбырлап:

— Тақсыр, бұл сырды екеумізден басқа жан баласы білмесін, сертім бойынша сіз де біл-меуіңіз керек еді, енді амал қанша алдыңызға алдыртқан соң лажым жоқ. Егер жан баласына тісімнен шығармаймын деп ант берсеңіз, айтайын, — деді Алдар.

— Міне, антым, міне сертім, — деп хан қос қолын жүрегінің үстіне қойды.

Алдар ханның көзіне сынағандай пішінмен көз салып тұрды да, басын шайқап:

— Тақсыр, көзіңіз тым ойнап кетті-ау, сене алмай тұрғанымды қараңызшы. Егер бұл сыр сыртқа сыпсың етіп шығып кетсе, онда қалған өміріңіз өкінішпен өтеді.

— Айналайын, Алдаржан-ау, міне иманым, міне жаным, адам баласына аузымнан шығарсам, Алланың оғы атсын, — деп Алаша өле қарғанды. Алдар ханға сенбеген раймен қарады да:

— Тақсыр-ай, үніңіздің тым құбылып кеткенінен қорқыңқырап тұрмын, — деді.

— Алдаржан-ау, өз намысымды, өз қызығымды өз аяғыммен таптап ақымақ деп пе едің мені, — деп хан жыларман болды.

— Жарайды, хан ием! Енді айтпасқа шарам қайсы. Сізге сенбегенім құдайға сенбегенім болар. Бірақ сонда да болса соңғы рет серт беріңізші, — дей берген Алдардың сөзін аяқтатпаған хан:

— Жарайды, Алдаржан-ау, жарайды, — деп қаңғалақ ойнап кетті.

— Ендеше, дүниеде қара жерден қасиетті ештеңе жоқ. Туған ұямыз да сол, мәңгілікке тыныстап, тынығар ұямыз да сол, соған үш рет маңдай тигізіп:

“Тісімнен шықса құдайдың,

Ажалды қара тасы атсын.

Халықтың қарғыс жасы атсын”, — деңіз. Сонда айтайын, — деді Алдар.

Хан антты үш рет қайталап, үш рет жерге бас ұрды. Содан кейін Алдар былай деді:

— Тақсыр, сыр алдында айтар бір-екі ауыз өтінішім бар. Соны орындасаңыз, сырды алдыңызға жайып салуға мен дайын.

— Е, айт, қазір-ақ орындаттырайын.

— Ақиқатты айтқанның айыбы жоқ. Қызыңыз үйден кетер алдында анамды тілдеп, өзімді қарғап:

Отыңның басын өрт алсын,
Қақпас қана шешен мен
Екеуіңнің тәнінді,
Еш емделмес дерт алсын! —

деп еді. Қызыңыздың қарғысы қате кетпеді. Қайран шешем екеуміз бір күнде мұрттай ұшып ауырдық. Көрі тән қатал дертке қарсы тұра алмады. Аз күн жатты да, қайтпас сапарға аттанып кете барды. Өзім болсам, басымды көтеріп, бері қарағанымға екі-үш күн болды. Әйтпесе, осында келем деген ниетке сол қызыңыз кеткен күні-ақ бекінгенмін. Бірақ шарам қайсы, тосын келген кесел адымымды шорт кесті. Ендігі менің тілегім, сол қызыңыз менен келіп кешірім сұраса екен. Содан бері менде не ойын жоқ, не күлкі жоқ, тар төсекте жүз дөңбекшіп, мың аунақшып шығамын. Жат айтса бір басқа, жанкүйерім деп жүрген жанның айтқан қарғысы жаралы қолтыққа сепкен бұрыштай тыншытып ұйықтатпайды екен, — деді.

Алаша хан ақырып жібергенде, апалақтап жасауыл жетіп келді. Ол қызын сарайға алып келуді бұйырды. Алдар түтігіп кеткен ханға мойын бұрып, жұмсақ үнмен:

— Хан ием, қызыңызға қас жаушыдай жасауыл жібергеніңіз тым әбестеу болып жүрмес пе екен. Жақсылы-жаманды бауырыңыздан шыққан балаған ғой, тегі қызметші қыздарыңыздың біреуін жіберген орынды болар еді, — деді.

— Жок, барсын! Жақсылықты түсінбеген жанға сол дауа, — деп жасауылға иек қақты.

Әлден кейін жасауыл хан қызын ертіп келді де, өзі шығып кетті. Хан қызы Алдарды көргенде, көзі ұясынан шыға айқайлап жібере жаздады.

Хан ызбарлы жүзбен: